

Η Ελεύθερη Λέα Ούπι

Εφημερίδα των Συντακτών, 23/12/2022

Ο Χέγκελ έλεγε ότι η ελευθερία είναι επίγνωση της αναγκαιότητας. Η ιδέα αυτή βγάζει νόημα αν εννοηθεί κανονιστικά. Αν, για παράδειγμα, έχω λόγο να πω το κρασί και αν χρειάζομαι τιρμπουσόν για να ανοίξω το μπουκάλι, τότε η κατανόηση της αναγκαιότητας του τιρμπουσόν, σε συνδυασμό με τον ανεξάρτητο λόγο που έχω να πω, κάνει τη χρήση του τιρμπουσόν ελεύθερη.

Το αυτοβιογραφικό δοκίμιο της Λέα Ούπι «Ελεύθερη: Μεγαλώνοντας στο Τέλος της Ιστορίας» (μτφ. Αντώνη Καλοκύρη, εκδ. Πατάκη, 2022) είναι μια συναρπαστική προσπάθεια κατανόησης μιας ζωής σε αυτή την αναστοχαστική βάση – όπου «κρασί» βάλει «έλλογη επιλογή» και όπου «τιρμπουσόν» βάλει τα εμπόδια, τα μέσα και τις ευκαιρίες που μετέρχεσαι για να πραγματοποιήσεις αυτές τις επιλογές.

Το «Ελεύθερη» είναι ταυτόχρονα φιλοσοφικό δοκίμιο, Bildungsroman και χρονικό της κατάρρευσης του ολοκληρωτισμού στις αλβανικές του παρυφές. Η Ούπι, καθηγήτρια φιλοσοφίας στο LSE, σκιαγραφεί αδρά τη σχέση ανάμεσα στο καθεστώς της Αλβανίας της δεκαετίας του '80, όπου μεγάλωσε, και τον μαφιοζικό καπιταλισμό του '90, όπου ενηλικιώθηκε.

Ταυτόχρονα καταπιάνεται με τα αποτελέσματα αυτής της διαδικασίας: την προσφυγιά και τους διωγμούς των Αλβανών - ιδιαίτερα από και προς την Ελλάδα-, την ηθική αυθαιρεσία των κρατικών συνόρων, τη σχέση πολιτικού ουτοπισμού και ρεαλισμού, τον εμμενή χαρακτήρα του ιμπεριαλισμού και την επαναστατική συνάφεια του φεμινισμού για τον σοσιαλισμό. Αλλά η πιο ενδιαφέρουσα πτυχή του βιβλίου, κατά τη γνώμη

μου, είναι μεθοδολογική.

Ενηλικίωση στη ματαίωση

Οι φιλόσοφοι συνήθως θεμελιώνουν τη δικαιολόγηση μιας θεσμικής δομής ξεκινώντας από κάποιες αφηρημένες αρχές που κάθε έλλογο ον θα αποδεχόταν σε εξιδανικευμένες συνθήκες ελευθερίας και ισότητας. Το βιβλίο της Ούπι ξεκινάει από ένα νοητικό πείραμα άλλου είδους: την αντιδιαστολή του ιδεατού καπιταλισμού με τον ιδεατό σοσιαλισμό μέσα από τα μάτια του παιδικού της εαυτού.

Το βιβλίο εξιστορεί τη διαδικασία ενηλικίωσης που ταυτίζεται με τη συνειδητοποίηση ότι η πρώτη, φιλοσοφική και αντικειμενική, οπτική όχι μόνο δεν ταυτίζεται περιεχομενικά με τη δεύτερη, κοινωνική και υποκειμενική, οπτική αλλά αντιφάσκει με αυτήν. Ωστόσο αυτή η διαδικασία αυτοσυνειδησίας δεν είναι σκέτη απογοήτευση.

Η νεαρή Ούπι σταδιακά συνειδητοποιεί ότι οι παιδικές της πεποιθήσεις ως προς το απελευθερωτικό περιεχόμενο του «σοσιαλισμού» εντός της Αλβανίας ήταν ψευδείς. Αλλά ταυτόχρονα, ενώ η μετάβαση προς τον καπιταλισμό συνοδεύεται από την κατάρρευση της αλβανικής οικονομίας (1991-93), τις ιδιωτικοποιήσεις που δημιουργούν μια νέα ολιγαρχία (1993-97) και μια εμφύλια σύρραξη (1997), η Ούπι συνειδητοποιεί ότι πολλές από τις παιδικές της πεποιθήσεις ως προς τον καπιταλισμό -μέχρι τότε εκτός Αλβανίας- ήταν αληθείς.

Η δομή αυτής της επιστημικής ασυμμετρίας -επίγνωση της αδικίας εκτός, ταυτόχρονη παρανόηση της αδικίας εντός- ίσως θα έπρεπε να ανησυχήσει όσους εφησυχάζουν στη βάση κάποιας υποτιθέμενης καπιταλιστικής νομοτέλειας εντός του καπιταλιστικού Βορρά. Αυτή ήταν ακριβώς η νομοτέλεια που διέβλεπαν οι Σοβιετικοί και οι Αλβανοί υπερασπιστές τους στον «υπαρκτό σοσιαλισμό» λίγο πριν από την κατάρρευσή του.

Αλβανία και Ελλάδα

Μια από τις παραλλαγές τού «Ελεύθερη» πάνω στο μοτίβο Βορρά-Νότου έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για το ελληνικό κοινό. Η Ούπι εξιστορεί την πρώτη της επίσκεψη σε καπιταλιστική χώρα, δηλαδή την πρώτη φορά που δοκίμασε μπανάνες, που ένιωσε κλιματισμό, που είδε φανάρια, που μάσησε τσίχλα, που ήπια Coca-Cola από μπουκάλι, που παρατήρησε σταυρούς σε μνήματα και που της αρνήθηκαν είσοδο επειδή δεν είχε χρήματα. Όλα αυτά έγιναν κατά την επίσκεψή της στην Αθήνα το 1991.

Η γιαγιά της Ούπι είχε μεγαλώσει στη Θεσσαλονίκη και αναγκάστηκε να φύγει για τα Τίρανα το '40 – οι πρώτες της γλώσσες ήταν ελληνικά και γαλλικά. Δεν κατάφερε να επιστρέψει για πενήντα χρόνια. Εδώ η Ούπι υπογραμμίζει τη συνακόλουθη δυτική υποκρισία: όσο επιβίωνε το καθεστώς, η Δύση κριτίκαρε την Ανατολή για τα κλειστά της σύνορα. Όταν το καθεστώς κατέρρευσε, ξαφνικά τα σύνορα έκλεισαν. Η Δύση αρχικά «υποδεχόταν τους εξόριστούς μας σαν ήρωες. Τώρα τους αντιμετωπίζει σαν εγκληματίες».

Στην περίπτωση της ελληνικής κοινής γνώμης μετά το '95, μπορούμε να προσθέσουμε: αντιμετωπίζει σαν εγκληματίες τους ίδιους Αλβανούς που έχτισαν τη μισή Ελλάδα.

Ματαίωση και ελευθερία

Ενα κεντρικό μοτίβο του βιβλίου είναι η σημασία του ουτοπισμού για την ανθρώπινη ελευθερία, αλλά και οι δυνητικά καταστροφικές συνέπειες της μετατροπής του περιεχομένου του σε αδιαμφισβήτητο δόγμα. Η απόσταση από τον δογματισμό μέχρι τον γυμνό δεσποτισμό είναι μια δικτατορία δρόμος.

Εδώ η ιδέα του Χέγκελ σημαίνει επίγνωση της ανάγκης κατάλυσης του ολοκληρωτισμού: ο «υπαρκτός» ήταν εξ ορισμού ανελεύθερος, αφού η εγκαθίδρυσή του δεν υπηρέτησε ποτέ συγκροτητικά τον αντικειμενικό λόγο. Αρα ελευθερία ήταν η επίγνωση της ανάγκης κατάλυσής του.

Μάλιστα ο υπότιτλος του βιβλίου -η ενηλικίωση της Ούπι κατά το «Τέλος της Ιστορίας»- είναι μια ειρωνική αναφορά στον νομοτελειακό νεοφιλελευθερισμό του Φράνσις Φουκουγιάμα. Δηλαδή η επίγνωση της αναγκαιότητας, για την Ούπι, είναι η σταδιακή συνειδητοποίηση ότι ούτε ο οργουελικός ολοκληρωτισμός ούτε ο νεοφιλελεύθερος καπιταλισμός μπορούν να μας ελευθερώσουν από την καταπίεση και την εκμετάλλευση. Αρα η κατάλυσή τους είναι αναγκαία. Αυτή η συνειδητοποίηση, λέει η Ούπι, είναι ένα πρώτο νοητικό βήμα στον ηθικά αναγκαίο βηματισμό που θα την καταστήσει ελεύθερη, στον βαθμό και μόνο που θα κάνει το ίδιο για όλους μας. Τι σημαίνει αυτό;

Μια δημοφιλής απάντηση, βασισμένη στην κριτική θεωρία, είναι η «αρνητική διαλεκτική». Οτι δηλαδή είμαστε ενάντια στον ολοκληρωτισμό, ενάντια σε κάθε μορφή άρχουσας τάξης κ.λπ. Στον «Επίλογο» της δεύτερης έκδοσης του πρώτου τόμου του Κεφαλαίου, για παράδειγμα, ο Μαρξ αντιδιαστέλλει την «κριτική ανάλυση των δεδομένων» με τη συγγραφή «συνταγών για το μαγείρειο του μέλλοντος». Σήμερα ξέρουμε ότι αυτό δεν είναι αρκετό. Ενάμισης αιώνας συζήτησης για τον σοσιαλισμό δείχνει ότι αυτές οι δύο κατηγορίες όχι μόνο δεν είναι αλληλοαποκλειόμενες, αλλά και ότι η συγγραφή συνταγών είναι προϋπόθεση της επιτυχημένης κριτικής ανάλυσης.

Κι αυτό γιατί, χωρίς συνταγές, το μαγείρειο του μέλλοντος κινδυνεύει είτε να γίνει σαν την ΕΣΣΔ και τους δορυφόρους της, «μια ανοιχτή φυλακή εδώ και σχεδόν μισό αιώνα» (166), είτε να υποτροπιάσει σε κάποια μορφή καπιταλισμού. Το δοκίμιο της Ούπι είναι, μεταξύ άλλων, μια τακτοποίηση λογαριασμών με τον τρόπο που η ανθρωπότητα προσπάθησε να υπερβεί αυτό το δίλημμα μέχρι σήμερα.